

Міністерство освіти і науки України
Мукачівський державний університет
Кафедра суспільних дисциплін та фізичної культури

ОСНОВИ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ЗНАНЬ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

для студентів заочної форми навчання

012 «Дошкільна освіта»

013 «Початкова освіта»

014 Середня освіта (Музичне мистецтво)

014 Середня освіта (Англійська мова та зарубіжна література)

053 Психологія

Мукачево 2017

УДК 32: 34 (076)
О -75

Розглянуто та рекомендовано до друку науково-методичною радою Мукачівського державного університету протокол № 4 від 12 жовтня 2017р.

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури, протокол №2 від 18 вересня 2017р.

Укладач

Ільтьо Г.Ф. – доцент кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури

Рецензенти

Кампов Н.С.-ст.викл.кафедри туризму і рекреації

Основи політико-правових знань: методичні вказівки для організації самостійної роботи для студентів заочної форми навчання спеціальності 012 «Дошкільна освіта»; 013 «Початкова освіта»; 014 Середня освіта (Музичне мистецтво); 014 Середня освіта (Англійська мова та зарубіжна література); 053 Психологія /Г.Ф.Ільтьо. - Мукачево : МДУ, 2017. - 58 с.(1.8 др.арк.)

Методичні вказівки з курсу «Основи політико-правових знань» є важливим самостійної, індивідуальної роботи. Метою даних методичних рекомендацій є забезпечення студентів заочної форми навчання програмою навчальної дисципліни, змістом оглядових лекцій, рекомендаціями написання контрольних робіт, питаннями на залік, інформаційними ресурсами.

Зміст

1. Передмова	4
2. Програма навчальної дисципліни	5
3. Зміст оглядових лекцій	8
4. Методичні вказівки щодо самостійної роботи студентів	46
5. Критерії оцінювання	47
6. Завдання для контрольної роботи	47
7. Перелік питань що виноситься на залік	51
8. Рекомендована література	53

Передмова

Метою курсу «Основи політико-правових знань» є набуття знань у сфері держави та права (загальнотеоретичних, державно-правових, цивільно-правових, кримінально-правових і інших) у вигляді вчень, теорій, шкіл, ідей в різні періоди (рабовласницький, феодальний, буржуазний, соціалістичний, посткапіталістичний, постсоціалістичний) з визначенням своєрідності систем юридичного знання певних народів і держав, вітчизняної думки про державу та право.

У результаті навчальної дисципліни студент повинен

Знати:

- історичний процес формування, розвитку, зміни, а також знань про державу та право;
- особливості політико-правових теорій, вчень в класичній спадщині різних країн;
- специфіку становлення вітчизняної думки в галузі держави та права, форм пізнання й обґрунтування політико-правових ідеалів у контексті загальносвітових досягнень.

Вміти:

- самостійно аналізувати державно-правові ідеї минулого, давати їм науково-об'єктивну інтерпретацію й оцінку, виходячи з пріоритету загальнолюдських цінностей;
- вільно володіти поняттями та категоріями, які ввійшли в теоретико-методологічний арсенал загальнолюдської політичної та правової культури;
- творчо застосовувати знання про державно-правові ідеї минулих років при поясненні сучасних вітчизняних і зарубіжних державно-правових теорій.

Вивчення курсу «Основи політико-правових знань» забезпечить формування у студентів системи компетентностей, які є критеріями оцінки якостей знань з курсу:

- знання з історії найбільш значних теоретичних концепцій права і держави;
- політико-правовий досвід минулого;
- значення держави і права в духовних надбаннях людства на різних етапах його розвитку;
- виникнення і розвиток сучасних політичних та правових вчень.

Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Основи політико-правових знань як наука і навчальна дисципліна

Завдання і значення курсу історії політичних та правових вчень. Предмет історії політичних та правових вчень. Категорії "вчення", "теорія", "доктрина", "концепція". Історичний та юридичний аспекти дисципліни. Місце історії вчень про державу та право в системі юридичних наук. Методологія історії вчень про державу та право: принцип діалектики, історизму, об'єктивності, соціальний підхід, нормативний, хронологічний метод та метод юридичного порівняння. Методологічні проблеми дисципліни.

Тема 2. Політична і правова думка Стародавнього Світу

Загальні закономірності становлення політико-правової думки у давні часи.

Походження й особливості східної політико-правової думки. Релігійно-міфологічні аспекти уявлень про природу держави, законів, відносин панування та поведінку людей.

Джерела і особливості давньосхідної політико-правової думки.

Політико - правові ідеї в Стародавній Індії. Держава і право в поглядах давньокитайських мислителів.

Тема 3. Політико-правові вчення Античної Греції і Античного Риму

Ранні вчення в давньогрецькій філософії. Основні періоди в історії становлення та розвитку давньогрецької політико-правової думки. Міфологічні та релігійні уявлення, формування раціональних поглядів. Період розквіту давньогрецької політико-правової думки. Вчення в умовах кризи давньогрецької державності. Вчення про державу та право Платона. Діалоги "Держава" та "Закони". Арістотель та його наука про політику та закон. "Політика", "Етика", "Афінська політія". Політія як досконала форма держави. Політико-правова думка епохи еллінізму. Вчення Епікура. "Про природу".

Вчення Цицерона про державу і право. Політико-правові погляди римських стоїків. Римські юристи про право.

Тема 4. Політико-правові вчення Середньовіччя та Відродження

Державно-правові концепції Західної Європи. Основні риси політико-правової думки середньовічного суспільства. Перша системна концепція держави та права А. Августина. Вчення Фоми Аквінського про державу. Італійська державно-правова думка епохи середньовіччя. Політико-правове вчення Марсилія Падуанського. Загальна характеристика правової та політичної думки у епоху Відродження.

Ніколло Мак'явеллі, Жан Боден.

Тема 5. Політичні та правові вчення в Західній Європі у XV-XVII ст.

Державно-правові концепції XV-XVII ст. Загальна оцінка соціально-історичного значення політичних і правових ідей Відродження та Реформації. Нова наука про політику і право. Ніколо Макіавеллі. Обґрунтування абсолютизму. Політичні та правові ідеї Реформації. Мартін Лютер. Томас Мюнцер. Жан Кальвін. Жан Боден та його вчення про державу. Політико-правові ідеї європейського соціалізму.

Держава та право у вченнях раннього Просвітництва. Політичні та правові вчення Нідерландів XVII ст. Політичні та правові вчення Англії XVII ст. Вчення Джона Локка та Томаса Гоббса.

Тема 6. Вчення про державу та право західноєвропейського Просвітництва XVIII ст.

Суспільний та моральний ідеал Просвітництва. Політичні та правові погляди Вольтера. Політико-правове вчення Шарля-Луї Монтеск'є. Політико-правове вчення Жан-Жака Руссо.

Вчення про державу та право італійського Просвітництва. Природно-правові вчення Німеччини. Політико-правові вчення в США. Становлення американської політико-правової думки.

Тема 7. Вчення про державу та право в Західній Європі кінця XVIII початку XIX ст.

Політико-правові концепції представників німецької філософської школи. Вчення Іммануїла Канта про державу та право. Теоретична концепція права та "замкненої торгової держави" Йогана-Готліба Фіхте. Право, держава та громадянське суспільство у вченні Георга-Вільгельма-Фрідріха Геге - ля ("Філософія права"). Історична школа права. Основні напрямки західноєвропейської політико-юридичної думки. Англійський лібералізм. Французький лібералізм. Німецький лібералізм. Політичні погляди Огюста Конта.

Тема 8. Становлення та розвиток вчень про державу та право в Україні (XVI - початку XX ст.)

Напрямки розвитку державно-правової думки в Україні (XVI- -XVIII ст.). Три етапи розвитку гуманізму в Україні. Місце Києво-Могилянської академії в розвитку вітчизняної політичної та правової думки. Богдан Хмельницький, його політична діяльність.

Державно-правова думка в Україні XIX ст. Філософські ідеї в творчості Михайла Максимовича, їх вплив на членів Кирило-Мефодіївського

товариства. Початок розробки філософської української ідеї. Політична доктрина Кирило-Мефодіївського товариства.

Державно-правові концепції в Україні наприкінці XIX - початку XXст. Українська політична думка XXст.

Тема 9. Державно-правові вчення Західної Європи другої половини XIX-X-XX ст.

Європейська політико-право думка другої половини XIX ст. Соціологічна теорія держави. Політичні ідеї Г. Спенсера. Політико-правове вчення Ф. Ніцше.

Тема 10. Правові вчення XX століття.

Політичні та правові ідеї XX ст. Аналітична юриспруденція. Прагматичний позитивізм. Політико-правові ідеї солідаризму й інституціоналізму. Соціологічна юриспруденція. Психологічна теорія права і теорії державно-правового розвитку. Теорії природного права. Теорія еліт, бюрократії, технократії.

Зміст оглядових лекцій для студентів ЗФН

Тема: Основи політико-правових знань як наука і навчальна дисципліна.

«Основи політико-правових знань» - світоглядна наука, яка дає розуміння засадничої цінності права і держави на різних історичних етапах розвитку людського суспільства, знайомить з історичними коріннями таких визначальних у сучасному державно-правовому житті інститутів та ідей; зрозуміння важливості і значення держави і права в духовних надбаннях людства на різних етапах його розвитку; побачити постійну роботу людської думки над пошуками кращих, оптимальних форм організації державно-правового буття людства. Завданням цнауки є вивчення історії становлення і розвитку права, держави, головних державно-правових інститутів у процесі формування людської цивілізації. знання історії виникнення і розвитку

сучасних політичних та правових вчень. «Основи політико-правових знань» дає можливість сформуванню власний світогляд, який базується на знанні різних підходів і концепцій до конкретних державно-правових інститутів, політики, держави і права в цілому.

Держава і право, як феномени, які найбільш тісно пов'язані з суспільним життям кожного індивіда, одними з перших стають предметом теоретичних роздумів людини. І вже в перших письмових пам'ятках людства можна зустріти ідеї щодо виникнення держави і права та щодо їхнього вдосконалення, про ідеальну державу, оптимальні суспільні відносини. У теоретичному аспекті поява політичних та правових вчень (теорій) відбувається у руслі загального переходу людського пізнання від початкових міфологічних форм до раціонально-логічних.

Основи політико-правових знань є самостійною науковою і навчальною дисципліною одночасно теоретичного та історичного профілю. В її межах вивчається і висвітлюється специфічний предмет — історія виникнення і розвитку теоретичних знань про державу, право, політику і законодавство, історія політичних та правових теорій. Щоб визначити предмет історії політичних і правових вчень, необхідно, перш за все, з'ясувати, яке саме коло ідей і вчень належить до політичних та правових. Це, перш за все, ідеї і вчення, які стосуються держави, її суті, її форми та бажаної організації і, відповідно, права.

У найбільш загальному вигляді можна сказати, що предметом такої самостійної юридичної наукової дисципліни, як історія політичних і правових вчень, є політичні і правові теорії минулого, взяті в їхній генезі, історичному розвитку і зв'язку з сучасністю. Предметом історії політичних і правових знань є історія виникнення і розвитку поглядів, вчень і теорій щодо походження, ролі і значення та ідеальної форми держави і політичної системи суспільства, а також вчень і теорій про право, його суть і призначення, окремі державно-правові інститути та теорій і концепцій про ідеальні або бажані форми державно-правового буття. В предмет даної науки

входить історія теоретичних уявлень про найбільш істотні аспекти політики і права в їхніх необхідних внутрішніх взаємозв'язках, взаємодії та взаємовпливі. При вивченні історії політичних та правових вчень використовується увесь спектр загальнонаукових та спеціально наукових методів. Особливо важливе значення для даної науки і предмету мають два методи: історичний та проблемно-концептуальний.

Історичний метод полягає у вивченні, осмисленні тієї чи іншої теорії, концепції в історичному контексті, який обумовив їхню появу. Тільки застосовуючи цей метод, можна правильно зрозуміти суть тих чи інших ідей, які можуть бути, з позицій сьогодення, або неприйнятними, або гостроактуальними. В той же час, засадниче розуміння справедливості, права, законності має дуже багато спільного на різних історичних етапах.

Проблемно-концептуальний метод прослідковує зародження і розвиток тієї чи іншої ідеї від найдавніших часів до сьогодення.

Поняття «політико-правові вчення» оснований на тісному взаємозв'язку проблем держави і права. У значній частині вчень на першому місці стоять саме проблеми права. Вони по-новому вийшли на перший план в Нові часи - часи становлення громадянського суспільства і тих вченнях, які обґрунтовували юридичну рівність людей, їх права і свободи, відводячи державі роль гаранта цих прав і свобод (Дж. Локк, І. Кант, Р. Ієрінг та ін.). Разом з тим, в історії було немало вчень, що приділяли великої уваги проблемам політики і держави (Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс а ін.).

Основи політико-правових знань вивчає не історію політико-правових інститутів, законодавств чи теорію держави і права, а історію їх теоретичного пізнання, історію розвитку політико-правової думки.

Відносно до історії держави і права історія вчень про них виступає як історико-теоретична наука, а відносно до загально-теоретичних наук - переважно як історична, орієнтована на вивчення історії політико-правових теорій, закономірностей виникнення і розвитку теоретичних знань про право, державу, політику; загальнотеоретичні положення про основні правові й

державні явища, поняття і категорії, вітчизняна і всесвітня історія держави і права, а потім вже історія їх теоретичного пізнання, прогресу теорії держави і права в курсі історії політико-правових вчень. Цей курс є важливою передумовою для глибокого вивчення і засвоєння наступних курсів - філософії права, політології, соціології. Серед теоретичних та історичних дисциплін вона грає суттєву роль як важлива історико-теоретична передумова розвитку сучасного правознавства, вирішення ним назрілих теоретичних і практичних проблем.

Вивчення історії вчень про право і державу актуально тому, що вони тією чи іншою мірою пов'язані із сучасними проблемами правознавства, державотворення. Мислителями минулого вже давно знайдені концептуальні, а часто й альтернативні рішення багатьох проблем права, суспільства, політики, і їх теоретичні положення та висновки мають вагомe значення. Так, ще давньогрецькими філософами були визначені природа, основні форми, ознаки, функції і механізми держави, сутність права і його роль у суспільстві, розвинуті римськими юристами і закріплені в римському праві. Політико-правова думка завжди була спрямована на з'ясування генези, суті, закономірностей, тенденцій і перспектив розвитку права, держави, суспільства.

Тема: Політична і правова думка Стародавнього Світу.

Великий вплив на розвиток суспільно-політичної, правової і філософської думки в Китаї справило вчення Конфуція (551— 479 р. до н. е.). Його основи викладені в книзі «Бесіди і судження» («Лунь-юй»), складеної учнями і послідовниками мислителя. Центральним поняттям вчення Конфуція є гуманність, що визначає відносини між людьми, кінцеву мету морального самовдосконалення. Соціально-політична ієрархія у Конфуція будується за принципом нерівності людей, однак взаємини між правителем «досконало-мудрим», чиновниками і підданими підлягають чеснотам. Чеснота, гуманність, а не насильство - метод управління державою.

Державна влада, учив Конфуцій, повинна користуватися довірою народу. На зміну звичаєвому праву і законодавству Конфуцій прагнув поставити норми поведінки, усе управління країною і народом здійснювати на основі комплексних правил, дотримання яких обов'язково для усіх, у тому числі і правителя. Головне в його політичній програмі - слідування традиціям, добродійності, чітке визначення прав і обов'язків кожного. Політичний ідеал Конфуція - правління аристократів добродійності і знань, а не родової знаті і багатих. Спираючись на традиційні погляди, Конфуцій розвивав патріархально-патерналістську концепцію держави.

Важлива роль у конфуціанській теорії держави відводиться народу. Він - величезна сила, адже «те, що любить весь народ, рідко не здійснюється, і те, що ненавидить народ, рідко не знищується».

Політико-правові проблеми по-новому вирішувались засновником моїзму Мо-цзи (479—400 р. до н. е.). Основним принципом у системі його поглядів був принцип загальної любові і взаємної вигоди.

Важливе місце у вченні Мо-цзи займає вимога врахування інтересів і думок простого народу в управлінні державою. У Мо-цзи думка народу породжує істину. У його вченні істиною є те, що ґрунтується на досвіді минулого; відповідає користі народу; є істиною на думку народу. Він дорікав прихильникам Конфуція: «вони багато міркують, але не можуть допомогти простолюдинам»; енергійно виступав за їх звільнення від гніту, страждань і злиднів. Ідеальною організацією влади Мо-цзи вважав державу з мудрим правителем і налагодженою державною службою, де низи суспільства звільнені від гніту і злиднів.

Інших поглядів на методи управління народом і державою, на роль закону і правителя додержувались *легісти* (законники) у IV—III ст. до н. е. Вони заперечували принципи гуманності.

Найбільш значним представником легістів був Шан Ян (390—338 р. до н. е.), правитель області Шан, що здійснив низку радикальних реформ. Традиція приписує йому авторство «Книги правителя області Шан».

Ідеї легістів виявились життєздатними, а їх діяльність сприяла об'єднанню князівством Цинь у 221 р. до н. є. всього Китаю. Все ж легізм зазнав впливу конфуціанства. Легісти стали визнавати, що закони повинні приносити користь народу, бути благом для усіх.

У поглядах давньокитайських мислителів утверджується відповідальність людини за систему влади, людський вимір державної влади (Конфуцій). Таким чином, перші цивілізації на Стародавньому Сході почали освоювати правовий і політичний простір людини, його вимір спочатку стихійно, а потім цілеспрямовано, створюючи етико-політичні доктрини. Поступово зароджується раціональне уявлення про владу, державу, закон, саму науку політики.

Тема: Політико-правові вчення Античної Греції і Античного Риму

Мислителі античної Греції і античного Риму відіграли визначну роль в історії формування і розвитку всієї духовної культури людства. Величезним є їхній вклад у скарбницю політичної та правової думки. Вони стояли біля витоків теоретичного підходу до проблем держави, права, політики, інших державно-правових явищ, формування юриспруденції. Особливо велика роль належить давньогрецьким мислителям. Саме завдяки їм було зроблено перехід до раціонально-логічного способу пізнання і пояснення оточуючого світу та суспільних явищ. На цій новій теоретичній базі ними вперше було поставлено, розроблено і концептуально оформлено фундаментальні проблеми політико-правової тематики. У багатоманітності форм філософсько-правових уявлень давньогрецьких мислителів, тією чи іншою мірою, можна прослідкувати всі ідеї, які пізніше розвиваються і стають визначальними в європейській і світовій правовій та політичній думці. Особливо велика цінність античної політичної та правової думки полягає у тому, що вона оформилася і розвивалася, як ідеологія вільних людей.

Характеризуючи політичну та правову думку античної Греції, необхідно мати на увазі те, що вона розвивалася на протязі тривалого історичного

періоду і пройшла у своєму розвитку різні етапи, кожен з яких має свою специфіку, провідні ідеї; і тих мислителів, творчість яких була визначальною в той чи інший період. Формування раціонально-логічних, філософських, а пізніше і наукових способів підходу до оточуючого світу поставили розвиток даної проблематики на теоретичну основу.

Початкові міфологічні уявлення змінюються філософським підходом, який починає формуватися Піфагором, Гераклітом, Демокрітом. Поступово розвиток теоретичних уявлень продовжується реалістичною інтерпретацією софістів, логіко-понятійним аналізом Сократа і Платона і початковими формами емпірико-наукового та історико-політичного вивчення держави і права.

Завершальним етапом у розвитку давньогрецької політичної та правової думки можна вважати стоїків. Поява їхня обумовлена тим, що в епоху елінізму, в умовах втрати давньогрецькими полісами своєї незалежності і переоцінки попередніх цінностей, безумовна цінність моральної основи, полісу і колективного полісного (політичного) життя ставиться під сумнів з позицій індивідуалістичної етики, духовної свободи окремої людини, її моральної автономії. З цих же позицій відкидається попередній поділ людей на вільних і рабів. Свобода починає трактуватися не як соціально-політичне, а як духовне явище, і на цій основі проголошується великий принцип загальної свободи і рівності людей по божественним законам природи.

Життя і творчість Демокріта (470–366 рр. до н.е.) припадають на період розквіту античних міст-полісів. У поглядах Демокріта вперше знаходить закріплення ідея, що, будучи результатом природного розвитку, суспільство, поліс, його закони, разом з тим, є штучними людськими утвореннями. Вони не дані в готовому вигляді самою природою, а утворені самими людьми в процесі їхньої еволюції від стадності до цивілізованого життя.

Закони, на його думку, покликані забезпечувати належне життя людей у полісі, але для досягнення цього необхідні зусилля з боку самих громадян, їхній послух законові.

Сократ, 469–399 рр. до н.е., - одна з найцікавіших фігур у духовній історії людства, з іменем якої пов'язане виникнення моральної філософії. Сократ викладав свої погляди виключно в усній формі. Обговорення моральних та політико-правових проблем Сократ підняв на рівень логічних понять, закладаючи цим основи власного теоретичного дослідження в даній галузі. Моральна організація полісного життя так само неможлива без законів, як неможливі і закони поза полісом: закони, у трактуванні Сократа, і є основою полісу. Сократ розрізняв природне право і право писане. Він переконаний прихильник такого устрою держави-полісу, при якому безумовно панують справедливі за своєю природою закони. Настійливо пропагуючи необхідність дотримання полісних законів, Сократ пов'язував з цим і єдність громадян, без чого, на його погляд, ні будинок не може добре стояти, ні держава керуватися. При цьому, під "єдністю" він мав на увазі відданість і підкорення членів полісу законам, а не уніфікацію смаків, думок і поглядів людей.

Платон, 427–347 рр. до н.е., - один з найбільших мислителів не тільки античності, але й всієї історії філософії, політичних та правових вчень. В 387 р. до н.е. у передмісті Афін він заснував Академію, яка проіснувала аж до 529 року н.е. Основою філософської концепції Платона є його вчення про ідеї, яке полягає у тому, що "істинне буття це певні безтілесні ідеї, які можуть бути досягнуті тільки розумом", дані ж у відчуттях емпіричні тіла, речі і явища не є істинними, оскільки належать не до буття, а до чогось рухомого, такого, що знаходиться у процесі становлення. Істинне пізнання - це пізнання буття, тобто світу ідей. Воно доступне тільки небагатьом людям - філософам. Ідеальна держава трактується Платоном (в діалозі "Держава"), як реалізація ідей і максимально можливе втілення світу ідей в земному суспільно-політичному житті - в полісі. Ідеальна держава, як правління кращих і знатних, - аристократичний державний устрій. Цей кращий, за Платоном, тип державного устрою можна назвати дwoяко: якщо з правителів виділиться хто-небудь один, це буде монархія, якщо правителів декілька - аристократія.

Ідеальному (аристократичному) державному устроєві Платон протиставляє чотири інших, розміщуючи їх у порядку прогресуючого псування державності. Розглядаючи увесь цей цикл деградації, Платон створює цільну динамічну картину політичного життя і зміни його форм.

Важливим в концепції Платона і новим для політичної та правової думки є увага до ідеологічного забезпечення функціонування держави, яке полягає в поширенні серед населення переконання про божественність і непорушність встановленого порядку та законів, тобто, по суті, йдеться про своєрідний державний міф, комплекс філософсько-міфологічних уявлень, які повинні бути сприйняті населенням і, тим самим, забезпечити одностайність громадян і зміцнення соціально-політичного устрою і законпорядку в державі. Платон був першовідкривачем у сфері філософського осмислення широкого комплексу політико-правових проблем, і розробка багатьох з них і в майбутньому відбувалася під впливом платонівських ідей. Його ідеї були в центрі уваги або мали визначальний вплив на формування політичних та правових поглядів ранньохристиянських та середньовічних мислителів. Платон залишається актуальним у тому високому розумінні, в якому актуальним є духовний досвід минулого.

Саме з іменем Арістотеля, який жив у 384–322 рр. до н.е., пов'язане зародження політичної науки як окремої науки. Арістотелем була написана велика кількість праць, зокрема на політико-правову тематику в таких роботах, що дійшли до нашого часу, як "Політика", "Афінська політія", "Етика" і "Риторика". Арістотель зробив спробу всесторонньої розробки науки про політику. Політика як наука в нього тісно пов'язана з етикою. Арістотель розрізняє два види справедливості: розподіляючу та зрівнюючу. Розподіляюча справедливість означає поділ загальних благ за заслугами, пропорційно внеску того чи іншого члена суспільства у спільну справу. Тут можливий як рівний, так і нерівний розподіл відповідних благ. Зрівнююча справедливість базується на арифметичній рівності, причому сферою

застосування цього принципу є область цивільно-правових угод, відшкодування шкоди, покарання.

Головним висновком з етичних досліджень Арістотеля, що має суттєве значення для політики, права і законодавства, є положення про те, що політична справедливість можлива тільки між вільними і рівними людьми, які належать до одного спілкування і мають на меті самозадоволення, самодостатність. Держава, за Арістотелем, виникає природним шляхом для задоволення життєвих потреб, але мета її існування - досягнення блага людей. Держава, у порівнянні з сім'єю та поселенням, - вища форма спілкування, в якій і завдяки якій всі інші форми людського спілкування досягають своєї мети і завершення. Держава - це достатня для самостійного існування сукупність громадян. А громадянином, згідно з концепцією Арістотеля, є той, хто може брати участь у законорадчій (законодавчій) та судовій владі даної держави.

Кожній формі держави відповідає своє поняття громадянина, свої підстави наділення того або іншого кола осіб сукупністю громадянських прав. Форму держави Арістотель характеризує, як політичну систему, яка уособлюється верховною владою в державі. З огляду на це, форма держави визначається кількістю правлячих (один, небагато, більшість). Крім того, розрізняються правильні і неправильні форми держави: у правильних формах правителі мають на меті загальне благо, в неправильних — тільки своє особисте благо. Трьома правильними формами держави є монархічне правління (царська влада), аристократія і політія, а відповідними неправильними формами є - тиранія, олігархія і демократія. В свою чергу, кожна форма має кілька видів, оскільки можливі різноманітні комбінації формотворчих елементів.

Найбільш правильною формою держави Арістотель називає політію. Це така форма держави, в якій править більшість в інтересах загального блага. Політія, за Арістотелем, є своєрідним поєднанням олігархії і демократії, їхніх кращих сторін, будучи вільною від недоліків і крайнощів двох останніх. По суті, арістотелівська політія означає не тільки особливу форму держави;

вона, одночасно, є теоретичною конструкцією політичної форми влади взагалі. У цьому аспекті вона служить своєрідним еталоном для реально існуючих державних форм і критерієм для визначення рівня їхньої політичності або неполітичності, відхилення від норм політичної справедливості.

Право, за Арістотелем, є нормою політичного спілкування людей. При характеристиці політико-правового вчення Арістотеля необхідно, в цілому, відзначити, що головним для нього є пошук саме природнолюдських, а не божественно-міфічних підстав політико-правових явищ; саме в людині, в її політичній (суспільній) природі він вбачає витoki та об'єктивні основи цих явищ. Тому вчення Арістотеля є своєрідним синтезом і подальшим розвитком попередніх підходів до політико-правової проблематики. Акцентування уваги на політичній природі людини, як на об'єктивній підставі, що є визначальною для специфічних відносин і взаємозв'язку людей у сфері їхнього суспільного, політичного, морального і правового життя, є визначальним етапом на шляху розвитку світських, раціонально-теоретичних уявлень про специфічні закономірності, що діють у цій сфері.

В загальнотеоретичному плані давньоримська політична та правова думка знаходилася під помітним впливом відповідних давньогрецьких концепцій. У своїх теоретичних конструкціях римські автори використовували природно-правові ідеї грецьких мислителів, їхні вчення про політику і політичну справедливість, про форми держави, про "змішані" форми правління. Проте, римські автори не обмежувалися простим запозиченням положень своїх попередників, а застосовували їх творчо і розвивали далі, з врахуванням специфічних соціально-політичних умов і завдань римської дійсності. Наприклад, характерна для давньогрецької думки ідея взаємозв'язку політики і права отримала свій подальший розвиток і нове втілення у трактуванні Ціцероном держави, як публічно-правової спільності. Погляди грецьких стоїків щодо вільного індивіда були використані римськими авторами (Ціцероном і юристами) при створенні, по суті, нової концепції - поняття

юридичної особи (правової особи, персони). Значним досягненням давньоримської думки було створення самостійної науки - юриспруденції. Римські юристи детально розробили значний комплекс політико-правових питань в галузі загальної теорії держави і права, а також окремих юридичних наук (цивільного, державного, адміністративного, кримінального та міжнародного права). Римські автори у своїх конструкціях теоретично відобразили ту нову, відмінну від давньогрецької, історичну та соціально-політичну реальність, в умовах якої вони жили і творили. Це, зокрема, криза полісної форми держави та старої полісної ідеології, перетворення Риму в імперію тощо. Давньоримські мислителі внесли суттєвий вклад в історію вчень про державу і право і мали суттєвий вплив на подальший розвиток політичних та правових вчень у середньовіччя та новий час.

Марк Туллій Ціцерон (106–43 рр. до н.е.) — знаменитий римський оратор, державний діяч і мислитель. В його творчості значне місце посідає державно-правова проблематика. Цим проблемам, зокрема, присвячені такі його праці, як "Про державу" та "Про закони". Цілий ряд політико-правових проблем розглядається і в інших його працях, зокрема "Про обов'язки", а також у численних політичних і судових промовах.

Державно-правові теоретичні погляди Ціцерона сформувалися під значним впливом Платона, Арістотеля, Полібія, стоїків. Разом з тим, він зумів поєднати і узгодити ці вчення з власне римськими традиціями в галузі державно-правової думки, з самотньою історією римської держави і права. Творчо використовуючи ідеї своїх попередників, Ціцерон зумів сформулювати цілий ряд оригінальних і нових положень в галузі теорії держави і права. Державу (*respublica*) Ціцерон визначив, як справу, надбаня всього народу (*res populi*). При цьому, він підкреслив, що "народ не будь-яке об'єднання людей, зібраних разом якимось чином, а об'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права і спільністю інтересів".

Ціцерон значну увагу приділив розглядові форм державного устрою. Залежно від числа правителів, він розрізняв три прості форми правління: царську владу, владу оптиматів (аристократію) та народну владу (демократію). Ціцерон заперечував ідею майнової рівності і вважав справедливим соціальне розшарування і нерівність у суспільно-політичному відношенні. Демократичну рівність, тобто рівність всіх вільних, він вважав несправедливою, оскільки вона ігнорувала відмінність у соціальному становищі і достоїнстві (гідності) громадян.

Велика увага у творчості Ціцерона приділяється праву. Говорячи про вимоги, які ставляться перед державним діячем, він підкреслив, що, крім того, що така людина повинна бути мудрою, справедливою, стриманою і красномовною, вона повинна бути обізнана з вченнями про державу і володіти основами права, без знання яких ніхто не може бути справедливим. В основі права, за Ціцероном, лежить притаманна природі справедливність. При цьому, під справедливістю розуміється вічна, незмінна і невід'ємна властивість як природи в цілому, так і людської природи.

Творча спадщина філософа, в тому числі його вчення про державу і право, справила глибокий вплив на увесь наступний розвиток світової культури. Його праці знаходяться в центрі уваги римських (стоїки, юристи, історики) і християнських (Лактанцій, Августин та ін.) авторів, мислителів наступних епох (Відродження, Новий та Новітній час). Широко використовуються відповідні висловлювання Ціцерона в різних минулих і сучасних концепціях правової держави.

Одне з перших місць серед римських стоїків належить Луцію Аннею Сенеці (Seneca), який жив у 3–65 рр. Він найбільш послідовно, у порівнянні з іншими представниками цього напрямку, відстоював ідею духовної свободи всіх людей, незалежно від їхнього суспільного становища. Відповідно до цього, об'єктом і сферою рабства може бути тільки тілесна і чуттєва, але не духовна і розумна частини людини. Мислитель висунув свою природно-правову концепцію, в якій неминучий і божественний за своїм характером

"закон долі" відіграє роль того права природи, якому підпорядковані всі людські прагнення і творіння, включаючи державу і право. Він вважає, що всесвіт — це природна держава зі своїм природним правом, визнання чого - справа необхідна і розумна. Що ж стосується окремих державних утворень, то вони випадкові і значимі не для всього людства, а тільки для обмеженого кола людей. Подібні ідеї розвиває й Епіктет, 50–130 рр., який головний акцент робив на проблемі особистого морального самовдосконалення.

Марк Антоній, який жив у 121–180 рр., розвивав "уявлення про державу з рівним для всіх законом, яка правиться відповідно до рівності і рівноправності всіх, та царство, в якому найвищим благом є свобода підлеглих". У своїй праці "До самого себе" Марк Аврелій підкреслює, що зі спільного для всіх людей духовного начала випливає, що всі люди - розумні істоти, якщо ж так, то і розум, який наказує, що робити, а чого не робити, теж буде спільним. На спільності розуму базується спільність закону, який є однаковим для всіх, оскільки всі люди є рівні, всі вони є громадянами і створюють єдиний громадянський устрій. Ідеї грецьких та римських стоїків, зокрема обґрунтований ними індивідуалізм та природно-правова теорія.

Зусиллями римських юристів була створена нова наука - юриспруденція. В їхньому полі зору знаходилося широке коло проблем загальнотеоретичного та галузевого характеру. Особливе значення як для самого римського права, так і для наступної історії права мала ґрунтовна розробка ними юридичних питань майнових відносин з позицій захисту інтересів приватної власності. Вони розробили юридичну основу права людина на власність. Юристи виступають, як спеціалісти в галузі всіх соціальних норм і соціальних відхилень в цілому, а юриспруденція - як наука про всі ці норми і аномалії, як пізнання їхньої суті, причин, ролі і наслідків, як дослідження форм і засобів встановлення і підтримки нормативного порядку і належного покарання за його порушення.

Тема: Політико-правові вчення Середньовіччя та Відродження

В історії Західної Європи середні віки охоплюють більш ніж тисячолітній період (V–XVI ст.). На протязі цього періоду політичні та правові ідеї, погляди змінювалися та розвивалися. В цьому процесі можна відзначити три значні етапи.

Перший, який належить до кінця V ст. середини XI ст., характеризується тим, що державність спочатку організується у великі, але доволі слабо інтегровані монархії, а пізніше розпадається на конгломерати роздроблених політичних утворень.

Другий етап — період середини XI ст. — початку XV ст. Для цього періоду є типовими централізовані станово-представницькі монархії, рецепція римського права та формування "міського" (магдебурзького) права.

Третій етап (XV–XVI ст.), державність якого характеризується переважно абсолютними монархіями.

Особливості розвитку державно-правового життя на цих етапах мали суттєвий вплив на особливості та динаміку середньовічної політико-правової думки. Глибокий відбиток на її розвиток, як і на все тодішнє інтелектуальне життя, накладало християнство і церква.

На противагу античному світогляду твориться теологічний світогляд. Античний світогляд ґрунтувався на двох базових засадах: 1) споконвічний порядок природи є основа універсально діючого, об'єднуючого всіх воєдино права; 2) людський розум є орган надійного пізнання права. Християнська релігія поставила під сумнів і відкинули обидві ці засади. На противагу їм вона висунула тезу про створення світу богом із нічого і вчення про божественне одкровення, яке переходить межі того пізнання, яке здійснює розум, що сприяло поглибленню ірраціоналізму середньовічного релігійного світосприйняття.

Другою ідеологічною конструкцією, яка мала визначальний вплив на зміст і формування політико-правових поглядів у цю епоху, є теоретична модель соціального розшарування суспільства. Спершу, схема Августина з

його поділом людей на два розряди: пануючих і підлеглих, володарів і рабів; пізніше її витіснила тричленна модель соціальної структури: воїни, клірики та трудівники.

Визначальною для розвитку правових та політичних вчень вказаного періоду є і боротьба між світською та духовною владою за панівне становище. Власне, однією з центральних проблем політико-юридичних знань в цей період є питання про те, яка влада (організація) повинна мати пріоритет: духовна (церква) чи світська (держава). Ідеологами першої були Августин, Тома Аквінський, другої — Данте, Марсілій Падуанський, Вільям Оккам. Важливо також відзначити, що, незважаючи на ці суперечності, непохитною залишалася монархічна ідея, саме вона належить до найбільш значимих і стійких компонентів політико-правової свідомості середніх віків, хоча і вона змінювалася на протязі розглядуваного періоду.

Правова свідомість середньовіччя, як і політична ідеологія, головним джерелом таких ключових понять, як справедливість, право, законодавство, мали Біблію, хоча це джерело не перекирило впливу на середньовічну правову думку етико-юридичних поглядів давньої Греції та Риму. Разом з тим, вона мала ряд своїх, тільки їй притаманних рис. Наприклад, середньовічна правова думка заперечувала, що і на суспільстві лежить вина за вчинення злочину окремою особою, не визнавала обмеженої осудності людини, відкидала можливість допущення помилок суддями тощо. Вона вважала, що справедливість зобов'язує застосовувати до винних тільки два крайні заходи: або жорстоке покарання у повному обсязі, або помилування. У правосвідомості тогочасного суспільства присутня повага до закону, переконаність в його безперечності, віра в його фундаментальне значення для нормального людського співжиття.

Марсілій Падуанський, який жив бл.1275 - 1343 — належить до тих середньовічних мислителів, чия творчість свідчить про рішучий розрив з теологічною традицією у поглядах на державно-правові явища. В 1324 р. він написав найвизначнішу свою політико-правову працю "Defensor Pacis"

("Захисник миру"), в якій висунув ідею народоправства, яка випереджувала час на кілька століть. Тільки значно пізніше ця ідея знову знайшла своє відображення в доктрині великого французького просвітителя Руссо. "Захисник миру" складається з трьох трактатів. У першому розвивається світська теорія держави, в другому викладаються погляди на суть і призначення церкви, у третьому формулюються висновки. Розглядаючи погляди Марсілія на державу, необхідно зазначити, що він розглядає її відповідно до античних поглядів, називаючи її формою досконалого устрою суспільства. Держава для нього - світський інститут, який розвивається за власними законами і має "власну субстанцію"; "це постійна спілка, завдяки якій людина досягає самодостатнього життя". Розглядаючи походження держави, він вважає, що вона виросла з сім'ї, як первинного, найпростішого елемента людської асоціації. Саме з появою держави він пов'язує і появу політичної влади. Згідно з Падуанським, держава - результат природного прагнення кожної людини до досконалого життя.

Основою політичного вчення Марсілія Падуанського є його трактування народного суверенітету, згідно з яким сувереном в державі є народ-законодавець. Відповідно до цієї концепції, народ створює закони держави, тобто є *legislator humana* (людським законодавцем). Він призначає уряд (правителя) і контролює його діяльність, а в разі необхідності змінює їх. Важливою функцією народу-законодавця є контроль за тим, щоб закони переслідували "загальну користь", справедливість. Виконавчі функції в державно-правовій концепції Падуанського виконує уряд, на чолі якого стоїть правитель, який обирається народом і йому підзвітний. Важлива функція правителя - здійснювати правосуддя: він повинен судити, здійснювати свою владу і виконувати свої рішення на основі закону. Якщо ж правитель відступає від законів або перетворюється у тирана, то народ може покарати і, навіть, скинути його. Щодо форм держави, то він, так як і

Арістотель, розрізняє три правильні і три неправильні форми. Марсілій виступає за монархію.

Значення та вплив Марсілія Падуанського на формування європейської думки досить значні. Його називали "родоначальником всіх демократичних авторів нового часу" та підкреслювали, що його "з найбільшим правом можна зарахувати до предвісників правової держави в новому розумінні", що він створив "нове вчення про державу, побудоване на раціоналістичних засадах".

Відродження і Реформація - найбільш значні і знамениті події пізнього західноєвропейського середньовіччя. Термін "Відродження", введений в літературний обіг приблизно в середині XVI ст., відновлення в духовній культурі тих видатних досягнень античної цивілізації, які були втрачені в епоху середньовіччя. Нині цей термін трактується більш широко - він охоплює увесь той комплекс змін, які відбуваються в Європі в цей період, - це формування національної державності, криза римсько-католицької церкви та ортодоксальної релігії, яку вона відстоювала, формування антисхоластичного типу мислення і гуманістичної, антропоцентричноорієнтованої системи світоглядних і етичних цінностей, розквіт опертого на ідею гуманізму мистецтва тощо.

"Реформація" дещо ранішого походження, ніж термін "Відродження". Вже в XIV–XV ст. воно часто фігурувало у тогочасних ідеологів, які висловлювали за його допомогою думку про необхідність вдосконалювати, покращувати церкву, світські порядки, правові інститути тощо. Пік реформаційного руху припадає на XVI ст. Якщо першою країною, з якої починається Відродження, була Італія, то центром Реформації була Німеччина. Тим спільним, що об'єднує Відродження і Реформацію в один соціокультурний феномен, є зміщення у сторону секуляризації суспільної свідомості, критика офіційної церкви та існуючих суспільно-політичних інституцій. Разом з тим, ці дві події мають і суттєві відмінності між собою. Лейтмотив Відродження - гуманізм, тобто визнання самоцінності,

неперехідної значимості людської гідності, всього багатства творчих проявів індивіда, як вищого життєвого блага. Відродження прагнуло перетворити існуюче суспільство, трансформувати його в розумне і гуманне суспільство, яке б не потребувало політико-правових та ідеологічних інститутів, що протистоять йому. Воно було спрямоване проти середньовікової схоластики і догматизму, що сковували людський розум, проти всяких заборон на вільний і самостійний пошук істини. Натомість, провідна тенденція Реформації була спрямована на відновлення у початковій чистоті християнської релігійності. Для Реформації дуже показова обов'язковість жорсткого підпорядкування людини громаді, її ідеологічні концепції розроблялися у формі строгих "закритих" доктрин, як кодифіковані релігійно-політичні програми, які підлягали беззаперечному прийняттю і виконанню. "Реформація — це чітко і однозначно сформульована система істин, впроваджувана в життя. Тому за неї можна було і померти, і вбити". Релігійна нетерпимість для найбільш яскравих представників Реформації характерна не менше, ніж для представників римо-католицької церкви.

Слід зазначити, що найвищі результати Відродження і Реформації стали органічними і неперехідними компонентами всього наступного розвитку людської цивілізації, серед них є й певна сукупність політико-юридичних ідей і цінностей. Головна увага приділялася таким ідеям, як свобода індивіда, його самоцінність. Саме під цим оглядом актуалізувалась антична спадщина. Під поняття загального блага почали підводити уявлення про державу з республіканським устроєм, оперту на принципи рівності і справедливості. Гарантія рівності і справедливості — запорука свободи особи — вбачалася у виданні і дотриманні законів, зміст яких узгоджується з сутністю людини. У період Відродження оновлюється давня концепція суспільного договору, яким пояснювалась як причина виникнення держави, так і легітимність державної влади; акцент робився на значенні вільного виявлення своєї волі всіма організованими в державу людьми, звичайно добрими від природи. В цілому, в епоху Відродження і Реформації закладаються основи раціонально-

логічного, вільного від схоластики і догматизму підходу до розуміння державно-правових явищ та їхньої суті.

Ніколло Макіавеллі (1469–1527) - видатний політичний мислитель Відродження, основоположник нової світської політичної науки. Політичні погляди Макіавеллі викладені ним у працях "Державець", "Роздуми про першу декаду Тита Лівія", "Історія Флоренції". У своїй творчості відходить від релігійного світогляду і рішуче виступає проти теологічних уявлень про політику, право, державу. На зміну середньовічній концепції божественної визначеності, він висуває ідею історичної необхідності і закономірності, яку він називає *fortuna*. При цьому, значне місце відводиться вільній волі індивіда. Людина зв'язана певними умовами, обставинами життя, з якими вона узгоджує свої вчинки, проте Макіавеллі, на відміну від середньовічної християнської концепції, відстоює образ людини-борця, творчої особистості, яка йде навіть проти долі.

Цікавими є погляди Макіавеллі на релігію, яку він розглядає суто прагматично: з точки зору служіння державним інтересам, консолідації народу і виховання активних учасників політичного життя. Аналізуючи політичне життя суспільства, Макіавеллі приходять до висновку, що в основі політичної поведінки лежить не християнська мораль, а користь і сила. Аналізуючи реальне політичне життя, він виводить дієві політичні принципи з реальних якостей людини, людської природи, розкладу та руху сил, які борються у суспільстві, та інтересів.

Вперше сформував завдання і суть політичної науки. Її завдання полягає у поясненні реального стану справ, ґрунтованому на аналізі фактичного матеріалу та історичного досвіду. На його думку, не дійсність потрібно підганяти під канонізовані схеми, а, навпаки, на основі пізнання реальної дійсності виводити дієві політичні принципи і відповідно до них творити історію. По суті, Макіавеллі став тією ланкою, яка поєднала античну і сучасну політичну науку.

Важливе місце у поглядах Макіавеллі відводиться державі, яку він розуміє, як політичний стан суспільства, тобто відношення влади і підпорядкування, їхні взаємовідносини, наявність відповідним чином організованої політичної влади, юстиції, права та законів. Трактуювання держави, як політичного стану суспільства, підтверджується також поглядами мислителя на походження держави. При виборі правителя люди стали надавати перевагу вже не сильному, а мудрому і справедливому. Важливим компонентом держави у концепції Макіавеллі є політична влада, як повноваження, могутність, сила, яка проявляється у здатності правлячих осіб примушувати підданих до послуху. Завдання науки, згідно з Макіавеллі, полягає, перш за все, у тому, щоб виявити закономірності руху різних політичних форм, фактори їхньої стабільності, їхній зв'язок з певним станом політичних сил.

При аналізі політичних форм Макіавеллі звертається до найрізноманітніших факторів, що впливають на їхнє виникнення, розвиток і зміну: економічні, військові, територіальні, географічні, демографічні, етнічні. Особливу увагу він приділяє психологічним аспектам політики. Макіавеллі був чи не перший, хто вловив взаємозв'язок морального і психологічного стану суспільства з політичними формами. Він також виводить самостійні правила політики, вільні від моральних критеріїв, або, точніше, він формулює правила політичного мистецтва відповідно до конкретних політичних умов та політичних цілей.

Політична концепція Макіавеллі складна і багатогранна, що обумовлює різні підходи до його наукової спадщини. Прогресивні мислителі високо цінували його творчість, правильно підкреслюючи важливість його досліджень тогочасної політичної ситуації і його правильний аналіз реально існуючих політичних методів боротьби. Спіноза називав Макіавеллі "мудрим благородним мужем", який відстоював свободу і дав неоціненні поради для її зміцнення. Визначні вчені новітнього часу, такі як Г.Моска, творець доктрини "правлячого класу", та В.Парето, автор концепції циркуляції еліт,

прямо зараховували себе до послідовників методологічних та теоретичних ідей Макіавеллі. На ідеї Макіавеллі опирається і такий напрямок політичної соціології США, як "політичний реалізм", представники якого виступають за деідеологізацію політичної науки та необхідність об'єктивного політичного аналізу.

Франческо Гвіччардіні (1483–1540) - один з найбільших політичних мислителів пізнього Відродження. Продовжуючи традиції гуманістів, він вірив у здатність людини належним чином, тобто відповідно до розуму і природи, влаштувати своє політичне буття. Його політичні та правові погляди викладені у таких працях, як "Історія Флоренції", "Діалоги про управління Флоренцією" та інших. Гвіччардіні належить конституційний проект для Флоренції, який, продовжуючи характерні і для епохи Відродження, і для античності традиції, базується на змішаній формі правління. "Безсумнівно, що правління, змішане з трьох форм - монархії, аристократії і демократії, - краще і більш стійке, ніж правління однієї з цих трьох форм, особливо, коли при змішанні з кожної форми взяте добре і відкинуте погане", - підкреслював мислитель.

Важливе місце у політико-правовому світогляді Гвіччардіні займає проблема свободи і справедливості. Він зазначав, що "фундаментом свободи повинно бути народне правління". Розробляючи раціоналістичні ідеї про свободу, справедливість, рівність, закони, він підкреслював, що влада повинна дотримуватися у всьому справедливості і рівності, бо тільки так у суспільстві можуть бути створені відчуття безпеки, загального добробуту і закладені основи для збереження народного правління". До певної міри, можна стверджувати, що для мислителя більш важливим є забезпечення прав та інтересів конкретної особи, ніж забезпечення загального народоправства. Головним є не форма правління, а вміння організувати управління державою на основі законів і справедливості. У своїх працях мислитель приділяє також самій дії добре продуманих законів та системи ефективних покарань за їхнє порушення. У порівнянні з Макіавеллі, вплив Гвіччардіні на подальший

розвиток європейської правової та політичної думки значно менший, але у творах мислителя піднято і розроблено ряд проблем, які тільки значно пізніше знайшли належну увагу в європейській правовій та політичній думці, що, власне, і виводить Гвіччардіні в ряд найбільших представників політико-правової думки середньовічної Європи.

Значний внесок у розвиток нової світської політико-правової теорії зробив Жан Боден , 1530–1596 —основоположник ідеї суверенітету. Головна політико-правова праця мислителя має назву "Шість книг про державу (республіку)" (слід мати на увазі, що республікою Боден називає будь-яку державу, незалежно від її форми державного правління), яка побачила світ в 1576 році. Спираючись на античну традицію, Боден розглядав політику, право, державу на основі узагальнених фактів дійсності, а не на основі догматичних схем.

Під поняттям держави (республіки) Боден розумів "правове управління багатьох сімей і тим, що в них спільне, під суверенною владою". Тобто, для мислителя держава — це, перш за все, правове управління, вона має правий, справедливий, правовий характер. Це означає, що вона діє на основі права, справедливості і законності. Цим держава відрізняється від неправових, несправедливих спілкувань і груп, наприклад від банди розбійників. І, хоча, на відміну від Арістотеля, Боден не включає кінцеву мету, тобто загальне благо, у поняття держави, проте, розглядаючи державу, як справедливе спілкування, правове управління, він фактично висуває надзвичайно важливі цілі і завдання, заради досягнення яких створюється держава, а саме: підтримка і забезпечення внутрішнього миру, справедливості і соціальної гармонії, а також захисту від зовнішніх ворогів.

Найважливішою ознакою держави, як і соціального спілкування в інших соціальних об'єднаннях, є влада, відношення влади, тобто управління і підпорядкування. Тому соціальне спілкування на різних його рівнях є, по суті, розподілом людей на дві категорії: тих, хто управляє, і тих, хто

підпорядковується. Без цього соціальне спілкування перетворюється в анархію, що призводить до розпаду і загибелі об'єднання.

Боден рішуче виступає проти рабства і кріпацтва. Він вважав, що рабство суперечить справедливості. Заперечуючи тезу Арістотеля про те, що рабство відповідає природі, Боден писав, що рабство можна було б вважати таким, що відповідає природі, коли б сильний, багатий, але нерозумний підкорявся мудрому, освіченому, хоча слабкому і бідному, але підкорення розумних дурним, освічених неосвіченим і добрих злим суперечить природі. Вважати ж рабство ознакою милосердя стосовно полонених, як це робили деякі прихильники рабства, Боден вважав рівнозначним тому, що й захоплюватися милосердям розбійників за те, що вони дарують життя своїм жертвам. Посилання ж на те, що рабство існує тривалий історичний період, є, на думку мислителя, також безпідставним, оскільки таке посилання може виправдовувати і принесення людей в жертву, яке також було характерне для людства тривалий історичний період. В цілому ж, підкреслював Боден, рабство суперечить людському розумові, природі і свободі людини. Воно не тільки несправедливе, але й шкідливе, оскільки сприяє деградації людини, причому не тільки раба, але й рабовласника.

Мислителю належить першість у виробленні сучасного поняття громадянства. Політичне підпорядкування не знищує свободу людини: вона обмежується, але не зникає повністю. Громадянин держави — це вільна людина, підпорядкована державній владі. Тобто головна і визначальна ознака громадянства — це підпорядкування політичній владі.

Розкриваючи ознаки і зміст суверенітету, Боден пояснював, що суверенна політична влада має постійний характер. Тобто тільки така влада є суверенною, яка надана її суб'єкту на невизначений строк, тобто постійно. Далі, верховна влада повинна бути абсолютною, тобто не обмежуватися жодними умовами. Абсолютний характер влади передбачає, що її носій може користуватися і розпоряджатися нею безумовно, необмежено, аж до передачі цієї влади іншому суб'єктові. Тобто народ, як суверен, вправі передати свою

владу монархові. Суверен не повинен бути зв'язаний законами: ні своїми власними, ні своїх попередників. Тобто юридично суверен не зв'язаний законами будь-якої людської влади. В іншому випадку ця влада не буде абсолютною, тобто суверенною. Надзаконний характер державної влади випливає з того, що над нею не стоїть ніяка інша політична влада ні в даній державі, ні поза нею. Разом з тим, Боден чітко визначає межі абсолютизму державної влади, у зв'язку зі справедливістю, правдою, правом, а також цілями та завданнями держави, як політичного спілкування. Під цим оглядом, суверен обмежений законами "божественними", "природними" і "людськими законами, спільними для всіх народів". Саме на "законах Бога, природи і спільних людських законах" базуються і в них закріплені деякі фундаментальні людські інститути і принципи людського співжиття. До них, перш за все, належать: приватна власність, сім'я, політичне спілкування і його цілі, тобто мир і правопорядок, справедливість в людському спілкуванні, у визначенні та розподілі благ і покарань. Звідси випливає ряд фундаментальних засад соціально-політичного життя, а також певні властивості і прагнення людини у політичному спілкуванні, на які суверен не повинен посягати. Зокрема, з права недоторканості приватної власності випливає положення про те, що суверен не може встановлювати податки для підданих без їхньої згоди. Суверенна влада, підкреслював Боден, є єдина і неподільна. Суверенітет — це властивість влади бути абсолютною і незалежною від кого б то не було. А це означає, що така влада і її рішення загальнообов'язкові для всіх в державі. Суверенітет реалізується у повноваженнях державної влади вирішувати найважливіші питання життя країни: видання законів та зміна їх, право війни і миру, призначення посадових осіб, правосуддя в останній інстанції, чеканка монети, стягнення податків і зборів.

Залежно від того, в чиїх руках зосереджений суверенітет, Боден виділяє три форми держави: монархію, аристократію і демократію. Демократія — це держава, в якій "вся або більша частина громадян, незалежно від того, як

вони організовані, наділені верховною владою над всіма". При аристократії "менша частина громадян наділена верховною владою над всіма взагалі і над кожним зокрема". В монархії верховна влада належить одній особі. Так звані неправильні форми, які виділяв Арістотель та інші мислителі, Боден вважав не окремими формами, а тільки певним станом, якістю тих самих форм. Тобто відмінність між ними полягає не у формі, а в якості, в змісті форми.

Важливе місце у політико-правовій концепції мислителя належить аналізу причин і факторів стабільності і змін, революцій і переворотів у різних формах держави. Головною причиною переворотів і революцій Боден вважав нерівномірний розподіл багатства, різку майнову поляризацію між багатими і бідними. Виходячи з цього, завдання державної влади полягає в запобіганні цим процесам шляхом зміцнення і збільшення прошарку людей середнього достатку та у тому, щоб не допустити надмірного збідніння народу, з одного боку, і надмірної концентрації багатства в руках небагатьох представників олігархії, з другого. Стабілізуючим фактором у суспільстві є і релігійна толерантність. Міцність держави і влади, за переконанням Бодена, посиляться, якщо буде допущена свобода віросповідання. Тобто, він фактично виступає за відокремлення церкви від держави.

Значну увагу Боден приділяє також тому, як впливають на політичне життя і форми держави історичні особливості розвитку того або іншого народу, його звичаї і побут, звички і психологія. Як і Арістотель, Боден розглядає також вплив геофізичних умов (клімату, ґрунтів тощо) на державу. Однак, він не надає цим факторам фатального значення і, в дусі Відродження, більший акцент робить на творчих зусиллях політичних керівників. Мудрий правитель, за допомогою законів і цілеспрямованої політики, може і повинен запобігти небажаному впливові вказаних факторів. Політичне мистецтво правителів саме й полягає у тому, щоб на основі врахування найрізноманітніших факторів передбачити тенденції політичного розвитку і своєчасно нейтралізувати негативні процеси, для того щоб зберегти і зміцнити державу.

Значення політико-правової спадщини мислителя для подальшого розвитку політичної та правової думки є надзвичайно важливе. Його теорія суверенітету лягла в основу всіх подальших державно-правових теоретичних розробок Нового і Новітнього часу.

Тема: Вчення про державу та право західноєвропейського Просвітництва XVIII ст.

XVII—XVIII століття - епоха видатних досягнень в науці і культурі Західної Європи, що тісно пов'язана з Просвітництвом. Його діячі ставили завдання з допомогою просвітництва і реформ подолати темноту і нецтво народу шляхом поширення раціонального знання, нових цінностей і ідеалів, гуманізму, поваги до людської особистості. Вони боролись за встановлення «царства розуму», заснованому на «природній рівності», гармонії інтересів індивіда і суспільства, за політичні і громадянські свободи. Їх гаслами були - знання, свобода і рівність. Нова ідейно-моральна атмосфера, створювана просвітниками з їх твердою вірою у безмежну могутність людського розуму, справила величезний вплив на політико-правову ідеологію, звільнення державно-правової теорії від богословських трактувань. Ідеї про природне право, права людини, суспільний договір, що склались у XVII ст., одержали подальший розвиток, привели до нових вершин у політико-правовій думки.

Видатного письменника і філософа Вольтера (1694— 1778) вважають натхненником і визнаним лідером європейського Просвітництва. У численних філософських, історичних роботах з кримінального права і процесу Вольтера відбилися його політико-правові погляди. Його міркування, ідеї, сформульовані принципи становлять досить струнку політико-правову програму, що справила вирішальний вплив на погляди радикальних діячів Великої французької революції.

Вольтер розглядав історію, громадське життя як арену боротьби добра і зла, освіти і нецтва, забобонів і марновірства - винуватців існуючих соціальних зол. Занадто великим є їх вплив на політичні відносини, верховну

владу. Він писав про необхідність освіти, торжество розуму, «природної релігії», під якою розумів принципи моралі, загальні для всього людства. Як публіцист Вольтер виступав послідовним борцем за правосуддя, гнівно засуджував інквізицію, християнські трибунали.

Вольтер захищав природні права людини. Природне право, на його думку, утверджує справедливість у людських відносинах. Самим справедливим вважав свободу і власність. Під свободою просвітник розумів усунення феодальних пережитків, незалежність громадян від сваволі. З ідеї Вольтера про перетворення підданих у повноправних громадян, повернення їм невідчужуваних прав - на особисту недоторканність, свободу слова і друку та ін., проростала нова філософія права з її ідеєю «панування права». Матеріальною передумовою свободи і незалежності громадян в державі виступає приватна власність і рівні права. Був рішучим противником майнової рівності (егалітаризму), розумів рівність в політико-юридичному змісті: рівність перед законом і судом, рівне право на «підтримку Порядку», участь у створенні законів. Свобода, а не власність зрівнює людей.

Відповідно до поглядів Вольтера, на зміну деспотичному правлінню прийде царство розуму і свободи, що вже готується («починають мислити, просвіщатися і грамотно писати»). Гарантом реалізації природних прав людини стане держава, її політична організація важлива для філософа не у формі, процедурі влади, а в суті - реалізації в ній свободи. Він виходив з того, що «досконалого державного устрою не було ніколи». Самим прийнятним державним ладом називає республіканський: він усіх більш наближає людей до природної рівності, охоронюваній законами. Така рівність не припускає знищення підлеглості одних іншим: «ми всі в однаковій мірі люди, але ми не рівні члени суспільства», за своєю роллю, місцем в ньому. Політичні реалії Франції й інших абсолютистських режимів Європи уможливають, переконаний просвітник, їх трансформацію в «освічені монархії». Зразком мудрого правління Вольтер називає Англію, де влада короля обмежена і де народ бере участь в управлінні.

Просвіта, свобода, рівність є воістину девізом політичної доктрини Вольтера. Своїми ідеями він намітив програму французького Просвітництва, визначив шлях звільнення від феодальних пут, повалення абсолютизму. Він відстоював загальнолюдський прогрес, загальнолюдські моральні цінності.

Видатним теоретиком держави і права французького Просвітництва був Шарль Луї де Монтеск'є(1689—1755). Його суспільно-політичні погляди викладені в романі «Перські листи» про феодально-абсолютистські порядки у Франції, історичному нарисі «Роздуми про причини величі і падіння римлян», а також у фундаментальній праці «Про дух законів», що принесли автору європейську славу. Особливостями Монтеск'є в дослідженні природи права, держави, політики, законодавства є послідовний історизм, встановлення закономірностей історичного процесу. Етапи розвитку людського суспільства, від далекого первісного до сучасної цивілізації у Монтеск'є - це зміна фізичних закономірностей на соціальні, котрі впливають і визначають загальний дух, загальний характер нації. Використовуючи емпіричний, порівняльно-історичний, хронологічний методи вивчення минулого, він переконливо показує вплив історичних закономірностей і обставин на виникнення права і держави, форми і принципи правління, докладно досліджує римське законодавство, походження і зміни цивільних законів у Франції, історію права і держави інших країн.

Розглядаючи виникнення політично організованого суспільства як історичний процес, вплив його закономірностей на дух нації, Монтеск'є відводив важливу роль фізичним і моральним причинам, що впливають на громадське життя, принципи правління і законодавство. Насамперед - географічним факторам: клімату, розміру і розташуванні країни, чисельності її населення, якості ґрунтів і т.п. З розвитком цивілізації в дію вступають моральні фактори: спосіб життя, вдачі і звичаї її народів, їх релігія, ступень свободи в державі тощо. Ці ідеї мислителя згодом були використані ідеологами геополітики. Головна тема «Про дух законів» - політична і

громадянська свобода людини, захищена законами. Обґрунтування ідеалу свободи мислитель пов'язував із природою права і держави, державним ладом, якістю позитивних законів. До природних законів він відносив прагнення до миру, добування їжі, потяг до зближення, бажання жити в суспільстві. Єдність волі людей утворює громадянський стан, досить розвинений стан життя людей у суспільстві, що передує державі. Оскільки суспільство не може існувати без уряду і загальних законів (щоб захистити справедливість і уникати війни між людьми), згідно з Монтеस्क'є, необхідна держава. «З'єднання всіх окремих сил утворює те, що називається політичним станом (державою)». Уряд повинен відповідати характеру народу, для якого він встановлений. На уряді лежить обов'язок гарантувати всім підлеглим захист їх законних інтересів. Закон є, за Монтеस्क'є, розумом людським, керуючим усіма людьми. Тому закони політичні і громадянські кожного народу не більш як окремі випадки застосування цього розуму. Вони повинні відповідати властивостям народу, для якого вони встановлені (адже лише в надзвичайно рідких випадках ці закони можуть виявитися придатними і для іншого народу); природі і принципам правління; фізичним і моральним властивостям країни (її клімату, величині, способу життя народу, ступеню свободи, релігії населення, вдачам і звичаям тощо.) Таким чином, тут вперше визначені і систематизовані правоутворюючі чинники для національного законодавства.

Ш.Монтеस्क'є розрізняє три форми правління: республіку, монархію і деспотію. Республіканське правління - де верховна влада в руках або усього народу (демократія), або його частини (аристократія). Монархічне - правління однієї людини, але за допомогою твердо встановлених законів. У деспотії все визначається сваволею однієї особи поза всякими законами і правилами. Республіка, за Монтеस्क'є, характерна для невеликих держав (типу грецького поліса), монархія - для держав середньої величини, деспотія - для імперій. Однак і республіканське правління може бути встановлене на великій території, якщо мова йде про федеративну республіку («суспільство

суспільств»). Природі кожного правління відповідає принцип його діяльності, що грає правотворчу роль. Належними принципами у республіці (особливо в демократії) Монтеस्क'є називає добродетель (любов до законів і батьківщини, рівності і помірності), у монархії - честь, у деспотії - страх. Місце добродетелі - поруч із свободою. Принципам правління повинні відповідати й основні (конституційні) закони держави. До основних законів демократії Монтеस्क'є відносить закони, що визначають верховенство народу, його право видавати закони (обрання законодавчої влади), призначати правителів і посадових осіб, контролювати їх, закони виховання (любові до демократії, добродетелі) та ін.

До основних законів аристократії Монтеस्क'є відносить ті, які визначають право частини народу видавати закони і стежити за їх виконанням. На його думку, аристократія буде тим краще, чим більше вона наближається до демократії, що і повинно визначати напрямки законодавства в аристократії. У монархії, де джерелом влади є сам государ, до основних законів просвітник відносить ті, котрі визначають напрямки влади, наявність підлеглої і залежної влади, їх повноважень, де головною є влада дворянства. Інакше монарх стає деспотом. У деспотії, де немає законів, основним законом є наявність посади повновладного візиря. Деспотія - антипод держав з поміркованою формою правління.

Що таке свобода? Свобода, за Монтеस्क'є, «це право робити все, що дозволено законами». Подібно до Вольтера він ототожнює політичну свободу з особистою безпекою, незалежністю індивіда від сваволі влади, громадянськими правами. Розвиваючи вчення Дж.Локка, французький просвітник вважав: щоб не було можливості зловживати владою, необхідний поділ влади в державі на законодавчу, виконавчу і судову. Принцип поділу влади полягає, згідно з Монтеस्क'є, у тім, щоб вони належали різним державним органам. Ведучі і визначальні позиції в системі влади надаються законодавчій владі. Судова «у певному сенсі як би зовсім не влада». Такий поділ і взаємне стримування влади, за Монтеस्क'є, є головною умовою для

забезпечення політичної свободи в її відношенні до державного ладу. Вона встановлюється основними законами держави. Саме ці умови, а не природа державного ладу, будь то демократія чи аристократія, забезпечують політичну свободу, верховенство права. Свобода стосовно громадянина може бути результатом звичаїв, «загального духу народу», фізичних властивостей країни і відповідності їм цивільних законів.

Безпека громадян забезпечується головним чином доброякісними кримінальними законами і правосуддям. «Якщо не захищена невинність громадян, то не захищена і свобода, - пише Монтеस्क'є. - Знання про найкращі правила, якими слід керуватися при карному судочинстві, важливіше для людства всього іншого в світі». Основними принципами законодавства Монтеस्क'є називає відповідність законів позитивних «духу народу», фізичним властивостям країни, принципу правління, «духу помірності», адже «благо політичне, як і благо моральне, завжди знаходяться між двома крайнощами. Він формулює правила складання законів, якими повинен керуватися законодавець. Теорія закону в Монтеस्क'є, його концепція принципів правління, поділу влади, політичної свободи мали значну новизну, поєднували ліберальне розуміння свободи з ідеями конституціоналізму. Обґрунтована ним тріада влади (законодавчої, виконавчої і судової) згодом стала класичною формулою теорії конституціоналізму.

Вчення Монтеस्क'є вплинуло на всю наступну політико-правову думку, особливо на розвиток теорії і практики правової державності. До його ідей зверталися представники історичної і соціологічної шкіл права. Ідеї свободи, громадянських прав і поділу влади одержали закріплення і розвиток у конституційних актах революційної Франції, Конституції США і конституціях ряду інших держав.

Новий напрямок суспільної думки - політичний радикалізм - пов'язаний з ім'ям видатного французького філософа, письменника Жан Жака Руссо (1712—1778). Його програма корінних перетворень суспільного ладу відбивала інтереси і вимоги мас, міської бідноти.

Центральне місце у світогляді Руссо займали його соціально-політичні ідеї. Найбільш повний їх виклад і обґрунтування містили його історичний нарис «Роздуми про походження і підстави нерівності між людьми» (1755 р.) і знаменитий трактат «Про Суспільний договір, або Принципи політичного права» (1762 р.). Проблеми суспільства, держави і права мислитель починає вирішувати, вивчаючи природний і громадянський стан людини. У природному стані, за Руссо, всі вільні і рівні, відсутня приватна власність. Майнова нерівність стала наслідком встановлення приватної власності на землю. На зміну природному стану з цього часу прийшло громадянське суспільство. «Перший, хто, огородивши ділянку землі, придумав заявити: «Це моє!» і знайшов людей досить простодушних, щоб тому повірити, був справжнім засновником громадянського суспільства». Це призвело до появи багатих і бідних, між якими розпалюється запекла боротьба, і, як наслідок, - політична нерівність, заснування публічної влади. З її встановленням усі погодилися, слухаючи «хитромудрі» доводи багатих, сподіваючися знайти свободу і - «кинулися прямо в кайдани». Так з'явилася держава. Тепер суспільство поділилося на правлячих і підвладних. Створені шляхом пагубного договору держава і закони «наклали нові пута для слабких і додали нові сили багатому ,... знищили природну свободу, назавжди установили закон власності і нерівності, перетворили спритну узурпацію в непорушне право і заради вигоди кількох честолюбців прирекли з тих пір весь людський рід на працю, рабство й убогість». Остання межа нерівності настає з переродженням держави в деспотію. У ній немає більше ні правителів, ні законів - там тільки одні тирані. Рівність відновлюється, тому що піддані перед деспотом - ніщо у своєму рабстві і безправ'ї. Таким чином, первісний договір про заснування держави, що безповоротно знищила природну свободу, перетворив спритну узурпацію в непорушне право. Уряд і закони тут втратили правовий характер. Сила замінила право, а рабство - свободу. Але «сила не творить право», - вважає філософ. На противагу такому, порочному і згубному для людства напрямку розвитку суспільства і

держави, Руссо розвиває свою концепцію суспільної (соціальної) угоди (Contrat social) як «справжнього договору між народами і правителями». Суспільний договір, за Руссо, служить у державі основою всіх прав. Завдяки йому усі стають «рівними в результаті угоди і по праву». Відстоюючи панування в державі і її законах загальної волі, Руссо різко критикує всілякі окремі асоціації, партії, групи і громадські об'єднання, що вступають у неминучу конкуренцію із сувереном. Їх воля стає загальною стосовно своїх членів і приватною стосовно держави, що спотворює загальну волю громадян. Він приєднується до думки Н. Макіавеллі про те, що наявність партій заподіює шкоду державі. Але робить важливий висновок: «якщо ж існують часткові співтовариства, то варто збільшити їх число і тим попередити нерівність між ними». За Руссо, суспільний договір дає політичному організму (державі) необмежену владу над усіма його членами в ім'я загального блага - свободи і рівності. Цю владу, що направляється загальною волею, він і іменує суверенітетом.

Суверенітет трактується мислителем як «здійснення загальної волі», необмеженої влади, що направляється загальною волею. За умовами суспільного договору вона належить народу. Ідеї народного суверенітету разом з ідеями рівності і свободи (рівних прав і обов'язків) виступають у Руссо як основні принципи республіканського ладу, центральні пункти його політичної програми. Народний суверенітет має, відповідно до його вчення, дві ознаки: він невідчужуваний і неподільний. Як відчуження суверенітету від народу на користь тих чи інших осіб чи органів, так і його розподіл між різними частинами народу (станами) за логікою Руссо означали б заперечення суверенітету як загальної волі всього народу. Народ як суверен, як носій і виразник загальної волі, «може бути представлений тільки самим собою». Суверенітет народу проявляється у здійсненні ним законодавчої влади. Лише там, де законодавствує народ є дійсна свобода. Парламент чи інші представницькі збори депутатів, вважає мислитель, не можуть бути представниками народу, вони лише його уповноважені. Виконавча влада

(уряд) - сила суверена, згідно з Руссо, рішення якої не відносяться до компетенції суверена чи сфери закону. Поєднання влади законодавчої і виконавчої робить правління непридатним. Залежно від того, кому суверен вручає правління (усій чи більшій частині народу, деяким або одному), Руссо вирізняє демократію, аристократію, монархію. У чистому вигляді, зауважує він, ці види правління не існують. Взагалі кажучи, підкреслює мислитель, демократичне правління найбільш придатне для малих держав, аристократичне для середніх, а монархічне для великих. За умови народовладдя «навіть монархія стає республікою». Правління, при якому народ зменшується в числі й убожіє, за Руссо, є найгірше. Всяке правління за допомогою законів Руссо вважає республіканським правлінням. На думку мислителя, суспільний договір дає життя державі, наділяє ж волею і рухом її законодавство. Угоди і закони поєднують права й обов'язки громадян, повертають справедливість. У громадянському стані усі права визначаються законом. Їх мета - збереження свободи і рівності.

Руссо виділяє чотири роди законів: політичні (основні), громадянські, кримінальні і «найбільш важливі з усіх» - звичаї й особливо громадська думка і звертає увагу на необхідність урахування в законах географічних факторів, звичаїв народу. У політичній доктрині просвітителя головна увага приділена проблемам соціальної природи влади, її приналежності народу. В ній немає детального проекту організації ідеального ладу.

Соціально-політичні умови в Німеччині й Італії істотно відрізнялися від умов в Нідерландах, Англії і Франції насамперед наявністю кріпосницько-абсолютистських порядків, слабо консолідованої, боязкої опозиції. У роздробленій на сотні самостійних князівств, пригнічених духовними і світськими феодалами Німеччині, наприкінці XVII ст. зароджується німецьке Просвітництво. Професор Томазій (1655— 1728) у своїх працях і лекціях прагнув до звільнення юриспруденції з тенет богослов'я. Томазій стверджував: людина - істота суспільна, яка прагне до мирного спілкування й особистого блага. Основа природного права - мораль, що предписує робити

те, що відповідає розумній природі людей. Мораль співвідноситься з правом як внутрішній і зовнішній світ людини. Протиріччя між ними запобігаються двома засобами: порадою і наказами. Перше переконує, друге примушує. Примус - ознака права. Примусова влада здійснюється державою. Держава створюється людьми. Це - «природне суспільство», яке має верховну владу заради громадянського благополуччя. Межі впливу державної влади розглядаються в трьох вимірах - моральному, політичному і правовому. У сфері моралі діє тільки порада: роби те, що ти бажаєш, щоб інші робили для тебе. У політиці - порада і наказ: роби іншим те, що ти бажаєш, щоб вони робили для тебе. У праві діє тільки наказ: не роби іншим те, чого ти не бажаєш собі. Таким чином, право в державі набуває імперативного (повеліваючого) і заборонного характеру, тут діє наказ держави. Проте мораль обмежує сферу дії права - держава не повинна зазіхати на духовну свободу особистості, свободу переконань. Головним завданням права вважав звільнення держави від впливу церкви. Одним з перших вказав на відмінність моралі від норм права, додержання яких забезпечується заходами державного примусу. Томазій вважав кращою формою держави монархію. Основа влади монарха згода народу. Допускав його право на спротив у випадку порушення монархом умов суспільного договору, допущення їм очевидних несправедливостей.

Більш консервативне тлумачення природно-правових ідей допускав енциклопедист німецького Просвітництва, професор природного і міжнародного права університету Християн Вольф (1679—1754). Моральний закон, за Вольфом, - робити добро й уникати зла. Він відповідає прагненню людей до удосконалення душі, тіла, суспільства. Людина зобов'язана діяти за моральним законом. Право виникає з моральних обов'язків. «Немає права, - писав мислитель, - без моральності зобов'язання, що йому передує, у якому воно коріниться і виникає. Є вроджені людські права, тому що є вроджені людські обов'язки». Оскільки від природи люди рівні, вони мають рівні права. Жодна людина не має влади над іншими, адже

всі люди вільні. Прагнення людей до удосконалення породжує право на життя, працю, освіту і наукові дослідження, без чого немає удосконалювання. Позитивні закони, згідно з Вольфом, - вираження природного закону і права індивіда, що міститься в них, є міра свободи, потрібна для виконання обов'язків. Така інтерпретація сенсу законодавства виправдувала дозування государями своїм підданам свободи, необхідної для виконання їх обов'язку перед державою. Право у Вольфа - свобода дій для виконання обов'язків. Його рамки визначаються владою держави.

Таким чином, якщо в Англії і Франції природно-правова доктрина стала ідейною зброєю, змістом гасел у боротьбі проти феодального абсолютизму, то в Німеччині вона перетворилася в засіб раціоналізації існуючого режиму, пропаганди культу держави і правопорядку.

Італійські просвітники Дж.Віко і Ч.Беккарія свою критику феодально-кріпосницьких порядків, впливу клерикалізму на науки поєднали з оригінальним вченням про право. Дж. Віко (1668—1744) у своїй праці «Підстави нової науки про загальну природу націй» (1725 р.) розвивав філософію історії, розкрив об'єктивний характер історичних закономірностей, висунув плідну ідею зміни правових норм у ході історичного розвитку суспільства і держави, і тим самим на сторіччя випередив теоретиків історичної школи права. Серед італійських просвітників XVIII ст., хто засуджував сваволю і беззаконня феодалів, поклав початок «освітньо-гуманістичному» напрямку кримінального права і процесу, був юрист і публіцист Чезаре Беккарія (1738—1794). Його праці містять критику феодального правосуддя, карного судочинства і нові принципи кримінального права і процесу, засновані на ідеях гуманізму і законності. Закони «не що інше, як договори вільних людей», що об'єдналися в суспільство, щоб користатися свободою спільно, спокійно і безпечно. «Сукупність усіх частин свободи, пожертвованих на загальне благо, - говорить в його творі, - склала верховну владу народу, а суверен став законним її хранителем і розпорядником». Це - мета державних законів. Італійський просвітник обурений тим, що закони насправді служать

інструментом бажань феодальної верхівки: вони несправедливі, закріплюють станові привілеї, нерівність перед законом, право сильного. Існуючі закони, писав він, «служать тільки для прикриття насильства», допомагають приносити народ «в жертву ненаситному деспотизму». Іншою причиною несправедливих законів Беккарія називає приватну власність, що дає одним владу і благополуччя, іншим убогість і безправ'я. Право власності - «не необхідне право». Він прихильник урівняння матеріального становища людей, пов'язує свої надії з освіченим монархом, що піклується про своїх підданих, про усунення злиднів і нерівності, покровительствує наукам і мистецтву, освіті і моральності народу. Він видає справедливі і мудрі закони, перед якими усі будуть рівні і які забезпечать права людини. Законність забезпечується, по-перше, свободою громадян. Свободу він трактує як право робити усе, що не суперечить законам. Це право він називає «священним політичним догматом». По-друге, дотриманням законів самою владою, без чого, за його переконанням, нема «законного суспільства». Всякий прояв влади людини над людиною, що не випливає з абсолютної необхідності, є тиранічним.

Ідеї італійського просвітника були сприйняті класичним напрямком кримінально-правової науки і карним законодавством різних країн, стали вираженням назрілих потреб суспільного розвитку. Істотними досягненнями німецьких і італійських просвітників став розвиток ними природно-правової теорії, республікансько-демократичних ідей, класичної теорії кримінального права.

Таким чином, століття Просвітництва стало часом найвищого розвитку гуманістичних і раціоналістичних начал у вченнях про право і державу, у критиці феодалізму, феодальної нерівності і деспотизму, віри в торжество розуму, свободи і рівності, у всевладдя народу і всесилля розумного закону. Доктринам природного права, прав людини і громадянина, суспільного договору, поділу влади, теорії демократії були надані класичні форми. Вагомим був внесок європейських просвітників у розробку принципів

лібералізму, захист таких універсальних цінностей, як свобода, честь і гідність людини, що оберігаються законами, в теорію правової держави.

Вчені Нового часу відроджують уявлення про «політичне суспільство», «політичну свободу», природні права людини - цю своєрідну азбуку свободи.

Методичні вказівки щодо самостійної роботи студентів

Самостійна робота з курсу «Основи політико-правових знань» є важливим компонентом навчального процесу, що передбачає інтеграцію різних видів індивідуальної та колективної навчальної діяльності, яка розвиває творчу активність, творче мислення з урахуванням індивідуальних можливостей студента, допомагає активізувати творчу самостійну роботу. Провідну роль в організації самостійної роботи відіграють інноваційні освітні технології, які відкривають студентам доступ до самоосвіти, самостійного пізнання, нетрадиційного накопичення знань, розширюють можливості для творчості - це використання освітніх сайтів, робота з електронними виданнями.

Самостійна робота здійснюється під час та поза аудиторних занять, без участі викладача та під його безпосереднім керівництвом.

Під час вивчення навчальної дисципліни «Основи політико-правових знань» можна виокремити такі види самостійної роботи:

- опрацювання програмового матеріалу;
- опрацювання лекційного матеріалу;
- використання інформаційних технологій;
- написання контрольної роботи (виконання індивідуальних завдань);
- робота з інформаційними джерелами;
- підготовка до заліку та ін.

Для оволодіння програмовим матеріалом матеріалу студентам заочної форми навчання пропонуються такі методи самостійної роботи з інформаційними джерелами: складання плану, тез, конспектування, нотування (виписування незрозумілих слів з подальшим тлумаченням).

Вимоги до оформлення контрольної роботи:

Контрольна робота оформляється студентом самостійно, надрукованої на комп'ютері: шрифт – 14, інтервал – 1,5, відступ – 1,25 см, ліве поле – 20 мм, праве – 20 мм, верхнє і нижнє – 20 мм.(або написана від руки).

Рекомендується така структура оформлення контрольної роботи:

- титульна сторінка;
- зміст;
- послідовне висвітлення змісту завдань;
- список використаної літератури.

При виконанні письмових завдань враховується повнота розкриття питання, цілісність, системність, логічна послідовність, вміння формулювати висновки, акуратність оформлення письмової роботи, підготовка матеріалу за допомогою комп'ютерної техніки та інших технічних засобів (при наявності).

Критерії оцінювання контрольної роботи :

Виконання завдань контрольної роботи оцінюється «зараховано» або «незараховано».

“зараховано” – контрольна робота написана самостійно , питання повністю розкрито, висновки містять наукові пропозиції. Для написання письмової контрольної роботи студент використав не тільки підручники, а і першоджерела.

“незараховано” – контрольна робота написана, але питання, передбачені програмою, не розкриті.

Завдання для контрольної роботи

Завдання 1

1. Основи політико-правових знань як наука і навчальна дисципліна.
2. Завдання і значення курсу історії політичних та правових вчень.
3. Предмет історії політичних та правових вчень.

4. Методи вивчення історії політичних та правових вчень.
5. Політична і правова думка Стародавнього Сходу.
6. Джерела і особливості давньосхідної політико-правової думки.
7. Політико –правові ідеї в Стародавній Індії.
8. Держава і право в поглядах давньокитайських мислителів.
9. Вчення про право і державу у Стародавній Греції.
- 10.Ранні вчення в давньогрецькій філософії.
- 11.Період розквіту давньогрецької політико-правової думки.
- 12.Вчення в умовах кризи давньогрецької державності.
- 13.Політичні та правові вчення Античного Риму.
- 14.Вчення Цицерона про державу і право.
- 15.Політико-правові погляди римських стоїків.
- 16.Римські юристи про право.
- 17.Політико-правові вчення Середньовіччя.
- 18.Вчення Томи Аквінського про державу і право.
- 19.Політико-правове вчення М. Падуанського, А.Данте.
- 20.Політичні і правові вчення епохи Відродження.
- 21.Політичне вчення Н. Макіавеллі.
- 22.Політико-правові ідеї Реформації.
- 23.Вчення про державу Ж. Бодена. Теорія державного суверенітету.
- 24.Політичні і правові вчення Т. Мора і Т. Кампанелла.
25. Г. Гроцій про право і державу.
26. Розробка природно-правової теорії Б. Спінозою.
27. Основні напрямки англійської політико-правової думки.
28. Вчення Т. Гоббса про право і державу.
29. Вчення Дж. Локка про право і державу.
30. Політична програма Вольтера.

Завдання 2

1. Вчення про державу і право Ш. Монтеск'є.
2. Теорія народного суверенітету Ж.Ж.Руссо.
3. Політичні і правові вчення німецького і італійського Просвітництва.
4. Вчення про право і державу в Німеччині (XVIII - XIX ст.)
5. Вчення І. Канта про право і державу.
6. Вчення Г. Гегеля про право і державу.
7. Західно-європейська політико-правова думка в 1-ій половині XIX ст.
8. Англійський лібералізм. Теорія утилітаризму І. Бентама. Дж. Мілль про свободу.
9. Французький лібералізм. Б.Констан, А. де Токвіль.
10. Політико-правові вчення: Ш. Фур'є, А. Сен-Сімон, Р. Оуен.
11. Західноєвропейські політичні і правові вчення.
12. Неолібералізм про державу.
13. Теорія еліт.
14. Сучасні концепції природного права.
15. Становлення вітчизняної політико-правової думки.
16. «Слово про Закон і Благодать» Іларіона.
17. Політико-правові вчення в Україні: етапи становлення та основні напрями наукових досліджень.
18. «Повчання» В. Мономаха.
19. Політико-правові проблеми в літописах Київської Русі.
20. Ідея державності і права в Україні XVI-XVII ст.
21. Політико-правова думка польського періоду в Україні.
22. Політичні програми гетьманів України.
23. Українські просвітники про право і державу.
24. Проект слов'янського союзу Кирило-Мефодіївського товариства.
25. Європейські концепції права і держави другої половини XIX ст.
26. Ліберальні вчення про право і державу.

- 27.Марксистське вчення про державу і право.
- 28.Аристократична концепція держави і права Ф. Ніцше.
- 29.Політико-правове вчення Т. Гоббса.
- 30.Англійський лібералізм ХІХ ст.

Завдання 3

1. Політико-правові вчення в Україні у другій половині ХІХ ст.
2. Політико-правові вчення в Україні у другій половині ХІХ ст.- початку ХХ ст.
3. Політико-правові вчення в Україні у другій половині ХІХ ст. - початку
4. Політико-правові концепції в Україні перших десятиліть ХХ ст.
5. Національно-демократична модель української державності.
6. Становлення поглядів на державу та право в Київській Русі
7. Державно-правове вчення Фоми Аквінського.
8. Монархічно-гетьманська концепція В. Липинського.
9. Самостійницька теорія М. Міхновського.
- 10.Основні напрямки розвитку державно-правової думки в Україні (ХVI- -ХVІІІ ст.).
- 11.Основні етапи розвитку гуманізму в Україні.
- 12.Місце Києво-Могилянської академії в розвитку вітчизняної політичної та правової думки.
- 13.Державно-правові концепції в Україні наприкінці ХІХ - початку ХХст. Українська політична думка на рубежі.
- 14.Богдан Хмельницький, його політична діяльність.
- 15.Філософські ідеї в творчості Михайла Максимовича, їх вплив на членів Кирило-Мефодіївського товариства.
- 16.Політична доктрина Кирило-Мефодіївського товариства.
- 17.Політична доктрина М. Міхновського.
- 18.Політична доктрина Д. Донцова.

19. Політична теорія В. Липинського.
20. Ідея державності і права в Україні ХУІ-ХУІІ ст.
21. Українські просвітники про право і державу.
22. Проект слов'янського союзу Кирило-Мефодіївського товариства.
23. Європейські концепції права і держави другої половини ХІХ ст.
24. Ліберальні вчення про право і державу.
25. Марксистське вчення про державу і право.
26. Аристократична концепція держави і права Ф. Ніцше.
27. Політико-правові вчення в Україні у другій половині ХІХ ст.
28. Політико-правові вчення в Україні у другій половині ХІХ ст.- початку ХХ ст.
29. Політико-правові вчення в Україні у другій половині ХІХ ст. – початку.
30. Політико-правові вчення України ХХ ст.

Перелік питань що виносяться на залік

1. Основи політико-правових знань як наука і навчальна дисципліна.
2. Завдання і значення курсу історії політичних та правових вчень.
3. Предмет історії політичних та правових вчень.
4. Методи вивчення історії політичних та правових вчень.
5. Джерела і особливості давньосхідної політико-правової думки.
6. Політико –правові ідеї в Стародавній Індії.
7. Держава і право в поглядах давньокитайських мислителів.
8. Ранні вчення в давньогрецькій філософії.
9. Період розквіту давньогрецької політико-правової думки.
10. Вчення в умовах кризи давньогрецької державності.
11. Період розквіту давньогрецької політико-правової думки.
12. Вчення в умовах кризи давньогрецької державності.
13. Політичні та правові вчення Античного Риму.
14. Вчення Цицерона про державу і право.

15. Політико-правові вчення Середньовіччя.
16. Вчення Томи Аквінського про державу і право.
17. Політико-правове вчення М. Падуанського, А. Данте.
18. Політичні і правові вчення епохи Відродження.
19. Політико-правові ідеї Реформації.
20. Основні напрямки англійської політико-правової думки.
21. Політичні і правові вчення німецького і італійського Просвітництва.
22. Вчення про право і державу в Німеччині (XVIII - XIX ст.)
23. Західноєвропейські політичні і правові вчення.
24. Теорія еліт.
25. Становлення вітчизняної політико-правової думки.
26. «Слово про Закон і Благодать» Іларіона.
27. Політико-правові вчення в Україні: етапи становлення та основні напрями наукових досліджень.
28. «Повчання» В. Мономаха.
29. Політико-правові проблеми в літописах Київської Русі.
30. Політико-правова думка польського періоду в Україні.
31. Політико-правові вчення мислителів в Україні XVI-XVII ст.
32. Українська політична думка в козацько-гетьманську добу.
33. Українська політична думка Нової доби.
34. Конституція Пилипа Орлика.
35. Політична доктрина М. Міхновського.
36. Політична доктрина Д. Донцова.
37. Політична теорія В. Липинського.
38. Ідея державності і права в Україні XVI-XVII ст.
39. Українські просвітники про право і державу.
40. Проект слов'янського союзу Кирило-Мефодіївського товариства.
41. Європейські концепції права і держави другої половини XIX ст.
42. Ліберальні вчення про право і державу.
43. Марксистське вчення про державу і право.

44. Аристократична концепція держави і права Ф. Ніцше.
45. Політико-правові вчення в Україні у другій половині XIX ст.
46. Політико-правові вчення в Україні у другій половині XIX ст.-початку XX ст.
47. Політико-правові вчення в Україні у другій половині XIX ст. -початку
48. Політико-правові концепції в Україні перших десятиліть XX ст.
49. Політичні концепції українських мислителів 20 ст.
50. Національно-демократична модель української державності.

Рекомендована література

Базова

1. Бачинін, В.А. Філософія права : Підручник. Затверджено Міністерством освіти і науки України для студентів ВНЗ / В.А.Журавський В.С. Бачинін, М. І. Панов. - Київ : Ін Юре, 2003. - 472.
2. Гусєв, В. І. Західна філософія Нового часу XVII-XVIII ст. : Підручник. Допущено Мін. Освіти / В. І. Гусєв. - 2-е видання стереотипне. - Київ : Либідь, 2000. - 368 с.
3. Політична філософія : Затверджено МОНУ як підручник / Є. М. Суліма, М. А. Шепелєв, В. В. Кривошеїн, В. Ю. Полянська ; За ред. Суліми Є.М. - К : Знання, 2006. - 799 с.
4. Політико- правова система України / Редакційна колегія: Болгов В. В., та ін. - II випуск. - К : Українська Академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2004. - 302 с.
5. Політологія у запитаннях і відповідях : Навчальний посібник для студентів ВНЗ. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України / За заг. ред. Левківського К.М. - Київ : Вища школа, 2003. - 263 с.
6. Політологія : Підручник / За ред. Бабкіної О.В., Горбатенка В.П. - 3-те вид., перероб. і доп. - К : Академія, 2008. - 568 с. - (Альма-матер).

7. Політико- правова система України / Редакційна колегія: Болгов В. В., та ін. - II випуск. - К : Українська Академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2004. - 302 с. - ISBN 966-7953-41-6.
8. Право : Учебник для студентів ВУЗов / Под ред.Тепловой Н.А., Малинкович М.В. - Москва : Закон и право, ЮНИТИ, 1997.
9. Практикум з політології / За ред. Ф.М. Кирилюка. - К.: «Видавничий дім «Комп'ютерпрес», 2003 – 622 с.
- 10.Рудич, Ф. М. Політологія : Підручник для студентів ВНЗ. Затверджено МОН України / Ф. М. Рудич. - К : Либідь, 2005. - 480 с.
- 11.Філософський енциклопедичний словник. - Київ : Абрис, 2002. - 742 с.
- 12.Філософський щоденник / Памфіл Юркевич. - 3-е видання. - Київ : Український світ, 2001. - 756 с.
- 13.Фрицький, О. Ф. Конституційне право України : Затверджено Міністерством освіти як підручник / О. Ф. Фрицький. - К : Юрінком Інтер, 2003. - 536 с.
- 14.Щерба, С. П.Філософія: короткий виклад : навчальний посібник. Рекомендовано МОНУ / С. П. Щерба. - К. : Кондор, 2003. - 352 с.
- 15.Шульженко, Ф. П. Історія вчень про державу і право : Курс лекцій / Ф. П. Шульженко, М. Ю. Наум ; За ред.Копейчикова В.В. - Київ : Юрінком Інтер, 1997. - 192 с.
- 16.Юркевич, П.Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник / П. Юркевич. - 2-е видання. - Київ : Український світ, 2000. - 756 с.
- 17.Юркевич, Памфіл . Історія філософії права. Філософія права.

Допоміжна

1. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. – К.: МАУП, 2000. – 383с.
2. Бергер А.А. Политическая мысль древнегреческой демократии. – М., 1966. – 112 с.
3. Білоус А. Політичні об'єднання України. – К., 1993. – 108 с.

4. Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна. – К., 1997. – 200 с.
5. Георгіца А. Конституційно-правові інститути зарубіжних країн. – Чернівці, 1994. – 175 с.
6. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз. – К., 1996. – 420 с.
7. Історія держави і права України: Курс лекцій / За ред. В.Г. Гончаренка. – К., 1996. – 288 с.
8. Кухта Б. З історії української політичної думки. – К., 1994. – 256 с.
9. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідери. – Львів, 1996. – 175 с.
10. Політичні партії України / за ред. В. Якушика. – К., 1996. – 331 с.
11. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. – К.: Політична думка, 1995. – 368 с.
12. Рябов С. Політологічна теорія держави. – К. 1996. – 240 с.
13. Рябов С.Г., Томенко М.В. Основи теорії політики: Навч. посібник. – К.: “Тандем”, 1996. – 192 с.
14. Скиба В.Й. та інш. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки/ Скиба В.Й., Горбатенко В.П., Туренко В.В. – К.: Основи, 1996. – 717 с.
15. Шаповал, В. М. Конституційне право зарубіжних країн : Затверджено МОНУ як підручник / В. М. Шаповал. - К : Юрінком Інтер, 2006. - 496 с.

Інформаційні ресурси

1. <http://posibnyky.vntu.edu.ua/politolog/52..htm>
2. <http://osvita.ua/vnz/reports/politolog/17560/>
3. <http://subject.com.ua/political/rudich/50.html>
4. <http://pidruchniki.com/1153100951760/pravo/politiko>
5. <http://bibliograph.com.ua/istoria-politicheskikh-i-pravovyh-ucheniy-1/2.htm>

Для нотаток

Для нотаток

Навчально-методичне видання

Основи політико-правових знань

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

для студентів заочної форми навчання
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»

Укладач : Ільтьо Г.Ф.

Тираж 10 пр.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів та розповсюджувачів видавничої продукції серія
ДК № 4916 від 16.06.2015 р.

Адреса видавництва:
Мукачівський державний університет,
вул. Ужгородська, 26, м.Мукачево, Закарпатська обл., 89600
тел../факс: (03131) 2-11-09. E-mail: rvc@mail.msu.edu.ua